

УДК 37.048.4

**Володимир Ніскородов,
Олександр Бондаренко**

СИСТЕМА ДІАГНОСТУВАННЯ ОСОБИСТІСНИХ ПРОФЕСІЙНОЗНАЧУЩИХ ЯКОСТЕЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ З МЕТОЮ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ

Надати допомогу старшокласникам в орієнтації на професійну діяльність мають суспільні інституції шляхом створення педагогічно доцільної і психологічно адекватної освітньо-наукової системи, яка максимально задовольнить їх професійні плани відповідно до існуючих і перспективних напрямів соціально-економічного розвитку [1]. Завдання системи – задоволення попиту загальноосвітньої ланки та інших соціальних інституцій з метою відновлення державної та регіональної системи професійної орієнтації; задоволення запиту педагогів-практиків сучасними науково-методичними основами та навчально-виховними комплектами за напрямами навчання та спеціальностями; орієнтація молоді на заповнення вакантних робочих місць; координація та інтеграція дій сім'ї, загальноосвітньої ланки у напрямі вирішення проблеми підготовки старшокласників до свідомого вибору професії. Саме тому проблема орієнтації старшокласників на професійну діяльність є важливою та актуальною. Її суть полягає у створенні суспільством відповідних умов для підготовки старшокласників до свідомого прийняття рішення щодо вибору майбутнього виду професійної діяльності, усвідомленні себе суб'єктом конкретної професійної діяльності та порівняння своїх можливостей з психологічними вимогами професій до спеціаліста, усвідомлення своєї відповідальності за успішне виконання діяльності та реалізацію своїх здібностей, саморегуляцію поведінки, спрямованої на досягнення позитивного результату.

Орієнтація старшокласників на професійну діяльність у системі загальної середньої освіти потребує наукового переосмислення, результатом якого має бути впровадження в освітню практику нового змісту навчально-виховної роботи, оскільки разом з отриманням загальноосвітніх знань є нагальна необхідність послідовно готувати молоде покоління до професійної діяльності, яка відповідатиме їх особистісним якостям і одночасно підкріплюватиметься державними соціально-економічними програмами, що дасть можливість молоді через кваліфіковану працю одержувати винагороду.

Однак, в галузі дослідження рушійних сил і механізмів професійного самовизначення людини немає методологічної єдності, що викликає певні труднощі в забезпеченні грамотного соціально-педагогічного супроводу цього процесу.

На важливості проблеми формування професійного самовизначення, активності, ініціативності, відповідальності, творчості, дисциплінованості, самостійності та інших, необхідних ринку праці, особистісних характеристик учнівської молоді в сучасних соціокультурних умовах наголошується І. Бехом, З. Даниловою, І. Дубровіною, В. Сидоренком, А. Сиротенком, В. Оржеховською, Д. Тхоржевським, С. Харченком та ін. Однак, доводиться констатувати, що проблема підготовки особистості-сироти до професійного самовизначення в умовах загальноосвітньої школи-інтернату не знайшла достатнього висвітлення в психолого-педагогічній науці.

Мета статті полягає в розробці та апробуванні системи орієнтації старшокласників на професійну діяльність.

Аналіз накопиченого досвіду в області теорії і практики профорієнтації, виявлених суперечностей, шляхів їх розвитку і рішення дозволяє сформулювати визначення профорієнтації: це багатоаспектна, цілісна система науково-практичної діяльності суспільних інститутів, відповідальних за підготовку підростаючого покоління до вибору професії і які вирішують комплекс соціально-економічних, психолого-педагогічних і медико-фізіологічних задач по формуванню в школярів професійного самовизначення, відповідного індивідуальним особливостям кожної особистості і запитам суспільства в кадрах високої кваліфікації.

Система профорієнтації є підсистемою загальної системи трудової підготовки школярів, безперервної освіти і виховання, ціль яких – усесторонній розвиток особистості, гармонійне розкриття всіх творчих сил і здібностей, формування духовної культури підростаючого покоління. Вона реалізується рішенням комплексу вищезазначених задач, що забезпечують професійне самовизначення молодих людей.

Профорієнтація, будучи цілісною системою, складається з взаємозв'язаних підсистем (компонентів), з'єднаних спільністю цілей, задач і єдністю функцій. Організаційно-функціональна підсистема – діяльність різних соціальних інститутів, відповідальних за підготовку школярів до свідомого вибору професії, що виконують свої задачі і функціональні обов'язки на основі принципу координації.

Логічно-змістовна підсистема – професійна освіта, розвиток інтересів і схильностей, максимально наближених до професійних; професійна консультація, професійний підбір, соціально-професійне пристосовування.

Особистісна підсистема – особистість школяра розглядається як суб'єкт розвитку професійного самовизначення. Останнє характеризується активною позицією, тобто прагненням до творчої діяльності, самовираженням і самоутвердженням в професійній діяльності; спрямованістю, тобто стійкою домінуючою системою мотивів, переконань, інтересів, відношенням до засвоєваних знань і умінь, соціальних норм і цінностей; рівнем етичної і естетичної культури; розвитком самосвідомості;

уявленням про себе, своїх здібностях, особливостях характеру.

Старшокласники істотно відрізняються один від одного не тільки по темпераменту і по характеру, але і по своїх здібностях, потребах, прагненнях і інтересах, різним ступенем самосвідомості. Індивідуальні особливості виявляються і у виборі життєвого шляху. Вибір професії і оволодіння нею починається з професійного самовизначення. На цьому етапі учні повинні вже цілком реально сформулювати для себе задачу вибору майбутньої сфери діяльності з урахуванням того, що є з психологічного і психофізіологічного ресурсів. В цей час в учнів формуються відносини до певних професій, здійснюється вибір учбових предметів відповідно до вибраної професії.

Психологічними механізмами професійної спрямованості особи може виступати складна багаторівнева структура мотивів, цінностей, особових сенсів і здібностей, визначальних професійно важливих якостей.

Рушійним силам професійної спрямованості для її розвитку необхідна така організація діяльності школярів, яка актуалізувала б суперечність між вимогами діяльності, що вважається за краще, і її особовим сенсом для людини. Можливості різних видів діяльності в цьому відношенні нерівноцінні.

Для дослідження особових якостей студентів ми використовували наступні методики.

Тест Кеттелла. Багатофакторний опитувальник особистості опублікований Р. Б. Кеттелом в 1949 г. Цей тест універсальний, практичний, дає багатогранну інформацію про індивідуальність. З його допомогою можна з'ясувати інтелектуальні, емоційно-вольові особливості, комунікативні властивості і особливості міжособової взаємодії. Питання носять прожективний характер, відображають звичайні життєві ситуації.

В нашому дослідженні використовувалася одна з модифікацій цього тесту – «17 ЛФ», яка представляє автоматизований російськомовний варіант тесту «16PF» Кеттелла, доповнений службовою шкалою «соціальної бажаності» (SD). На основі якісного і кількісного аналізу змісту особових чинників і їх взаємозв'язків рядом авторів виділяються наступні блоки чинників:

- 1) інтелектуальні особливості (чинники В, М, Q1);
- 2) емоційно-вольові особливості (чинники З, G, I, O, Q3, Q4);
- 3) комунікативні властивості і особливості між особовою взаємодією (чинники, Н, F, E, Q2, N, L).

На основі 16-ти основних чинників обчислювалися 4 повторні чинники: гнучкість-ригідність (QI), самодостатність-соціабельність (QII), раціональність-емоційність (QIII), напруженість-розслаблення (QIV).

Тест сенсожиттєвих орієнтацій (СЖО) є пристосованою версією тесту «Сенс в житті» Джеймса Крамбо і Леонарда Махоліка. Присто-

совування тесту свідомості життя на російській мові було вперше виконано До. Муздибаєвим. Інша російськомовна версія тесту свідомості життя була розроблена і пристосована А. Д. Леонтьєвим в 1986–1988 роках. Версія К. Муздибаєва була узята за основу і видозмінена. Відповідно до оригіналу тест є набором з 20 пунктів, кожний з яких є твердженням з роздвоєним закінченням: два протилежні варіанти закінчення задають полюси оцінної шкали, між якими можливі сім градацій переваги. Випробовуваним пропонується вибрати найбільш відповідну з семи градацій і підкреслити або обвести відповідну цифру [2].

Тест сенсожиттєвих орієнтацій включає, на ряді із загальним показником свідомості життя, п'ять субшкал, відображає три конкретні сенсожиттєві орієнтації і два аспекти локусу контролю:

Субшкала 1. Цілі в житті.

Субшкала 2. Процес життя або інтерес і емоційна лабільність.

Субшкала 3. Результативність життя або задоволеність само-реалізацією.

Субшкала 4. Локус контролю – Я (Я – господар життя).

Субшкала 5. Локус контролю – життя або керованість життя.

Тест цінностей. Для дослідження системи ціннісних орієнтацій педагогів і дослідників в структурі професійно значущих особових якостей нами була використана методика М. Рокіча (RVS – Rokeach Value Survey), пристосована А. Гоштаутасом, А. А. Семеновим і В. А. Ядовим. В нашому дослідженні використовувалася форма «Е», модифікована Д. А. Леонтьєвим. Методика заснована на прийомі прямого ранжування двох списків по 18 цінностей в кожному: термінальних (цінностей-цілей) і інструментальних (цінностей-засобів), віддрукованих на листах паперу в алфавітному порядку. Випробовуваним пропонувалося поставити проти кожного позначення відповідне рангове число від 1 до 18.

Ми розробили і апробували на класних колективах анкету. Випробовуваним було запропоновано вказати прізвище, ім'я, вік, стать, клас. В анкету ми вклали питання щодо освіти і професії батьків з тим, щоб виявити взаємозв'язок між спрямованістю на їх майбутню діяльність і сімейною традицією.

Основною задачею нашого експерименту була спроба прослідити взаємозв'язок між якостями особистості студентів і спрямованістю на педагогічну і дослідницьку діяльність.

Ми спробували виявити даний передбачуваний взаємозв'язок на третьому курсі технологічного факультету, з урахуванням статі, сімейного стану випробовуваних, освіти і професії батьків.

Обробка отриманих даних по анкеті проводилася в два етапи. Первинна обробка протоколів відповідей була виконана уручну. Потім всі показники були занесені в таблицю і включені в загальну матрицю для статистичної обробки.

Випробовувані були розділені на дві групи: дівчата та хлопці.

Спрямованість характерологічних особливостей по чиннику А до позитивного полюса (А+) говорять про те, що для старшокласників характерне багатство і яскравість емоційних виявів, відвертість і готовність до співпраці.

Випробовувані першої і другої груп показали спрямованість до негативного полюса чинника В. Це свідчить про невміння сконцентрувати увагу на задачі, «відсторонитися» від емоційних переживань, що заважають вирішувати інтелектуальні задачі.

Таким чином, для дівчат характерні наступні індивідуально-психологічні особливості: відвертість, легкість в спілкуванні, неухвалність, емоційна стійкість, самовпевненість, схильність до лідерства, життєрадісність, безпечність, акуратність, сміливість або навіть зухвалість, чутливість, підозрілість, розвинута уява, мрійливість, образливість, уміння підкорятися правилам, напруженість, заклопотаність планами.

Хлопці проявили наступні індивідуально-психологічні особливості: відвертість, менш виразну здібність до логічного мислення, емоційна стійкість, спокій, самовпевненість, схильність до лідерства, непоступливість, життєрадісність, безпечність, сумлінність, акуратність, сміливість, що тягнуться до інших людей, підозрілість, розвинута уява, мрійливість, тактовність, невпевненість в своїх силах, настроєність на зміни, вільнодумність, залежність від групи, несамостійність, зниженні вміння тримати себе під контролем, підпорядковувати себе правилам, напруженість.

Загалом в нашому дослідженні розглядалася проблема співвідношення предметно-дієвого і ціннісно-сміслових аспектів підлітків.

Аналіз вітчизняної і зарубіжної літератури дозволив зробити нам наступні висновки:

1. Високий рівень професійної спрямованості – це та якісна особливість структури мотивів особи, яка виражає її єдність інтересів в системі професійного самовизначення.

2. Значну роль у формуванні професійної спрямованості грають характерологічні особливості особи і рівень розвитку її здібностей.

3. Для розвитку професійної спрямованості необхідна така організація діяльності учнів, яка актуалізувала б суперечність між вимогами діяльності, що вони обрали, і її особовим сенсом для людини.

4. Серед професійно важливих якостей найбільш виділяються наступні: емпатія, ерудиція, структуроване і системне мислення, інтуїція, уміння імпровізувати, спостережливість, оптимізм, винахідливість, передбачення, рефлексія.

5. Для дослідників професійно важливими є наступні якості: допитливість, здатність тривалий час займатися рішенням все тієї ж проблеми, порівняно високий ступінь наукової обдарованості, творче мислення, багата фантазія, спостережливість, ентузіазм по відношенню до